

Een vraagbeleid inzake wetenschappelijk onderzoek

IR. A. DE LIEFDE – DRS. C.L. WORMS*

Inleiding

In zijn artikel van 6 februari jl. in dit blad betoogt de heer Hazeu dat vraag en aanbod van wetenschappelijk onderzoek beter op elkaar moeten worden afgestemd 1). Met name spitst zijn stelling zich toe op de constatering dat de vraagzijde van wetenschappelijk onderzoek niet goed georganiseerd is, dat (mede daardoor) de markt voor dit onderzoek onvoldoende doorzichtig is en de kennistransfer niet optimaal verloopt en dat aan de vraagzijde de benodigde financiële middelen veelal ontbreken. Wij zijn het in hoofdlijnen eens met de in het artikel gegeven analyse. Naar onze mening is de analyse van de auteur echter niet geheel bevredigend als het gaat om het beleidsmatig bevorderen van de profilering en de institutionalisering van de vraag. Er gebeurt op dat front beleidsmatig aanzienlijk meer dan Hazeu suggereert. Bovendien zijn de beleidsaanbevelingen die Hazeu poneert naar onze mening niet in staat de gesignaleerde problemen op te lossen. De belangrijkste reden hiervan is dat zijn beleidsaanbevelingen niet op adequate wijze rekening houden met de typische eigenschappen van het produkt waar het hier om gaat: wetenschappelijk onderzoek.

Alvorens meer en detail in te gaan op het gevoerde beleid en de voorstellen van Hazeu ter zake, eerst echter enkele algemene opmerkingen bij zijn betoog. Waar de titel van zijn bijdrage duidt op het wetenschappelijk onderzoek, heeft zijn verhandeling toch met name betrekking op een van de grootste deelgebieden daarbinnen: het technologisch onderzoek. Dit nu is verwarrend. De vraag- en aanbodconfiguratie van niet-technologisch wetenschappelijk onderzoek (b.v. in de sociale en menswetenschappelijke sfeer) wijkt sterk af van die van technologisch wetenschappelijk onderzoek. De *aanbieders* van niet-technologisch wetenschappelijk onderzoek werken vanuit een geheel andere invalshoek en zijn in vele gevallen op een minder directe wijze aan het marktmechanisme onderhevig dan de *aanbieders* van technologisch wetenschappelijk onderzoek. De *vragers* naar niet-technologisch wetenschappelijk zijn veelal buiten de marktsector te lokaliseren. De onevenwichtigheden op de markt voor beide soorten onderzoek zijn, in samenhang hiermee, van een geheel andere aard en omvang en vereisen een andere be-

leidsreactie. Een integrale behandeling in het kader van een artikel over de organisatie van de onderzoekvraag scheidt op dit punt bepaald geen duidelijkheid. Wij vragen ons daarbij zelfs af of het onderscheid dat wij hierboven tussen twee deelmarkten maken niet al een analyse op een te hoog aggregatieniveau inhoudt.

Het huidige beleid van de overheid 2)

Bij de analyse van Hazeu van het huidige beleid willen wij de volgende kanttekeningen plaatsen; daarbij wordt niet exact de chronologie van Hazeu gevolgd:

Vraagzijde

Als het gaat om een schets van het „renovatiebeleid” van de overheid dan dient al direct te worden vastgesteld dat dit beleid bepaald niet – zoals Hazeu suggereert – louter een *producenten-* c.q. *aanbodbeleid* is. In het kader van het wetenschappen- en technologiebeleid kan recent zelfs een belangrijke accentuering van vraagondersteuning worden geconstateerd. Dat geldt in het bijzonder voor het beleid gericht op de uitvoering en toepassing van technologisch onderzoek in en ten behoeve van het bedrijfsleven. Het gaat dan om instrumenten die zowel gericht zijn op *financiering* van de onderzoekvraag als meer op de *organisatie*, op de profilering, daarvan. Er zijn in enkele regelingen immers elementen ingebouwd, zoals in de *Innovatie Stimulerings Regeling* (Instir), die mede beogen een georganiseerde vraag naar onderzoek uit te lokken. De Instir stelt namelijk niet alleen speur- en ontwikkelingswerk subsidiabel dat in eigen bedrijf plaatsvindt, maar ook het werk dat door bedrijven al of niet-collectief wordt uitbesteed aan derden.

Een zich nog volop in ontwikkeling bevindend, veelbelovend instrument dat zich zelfs expliciet richt op de organisatie en kanalisering van de onderzoekvraag betreft de zogenoemde *Innovatiegerichte Onderzoekprogramma's* (IOP's). De in het kader van deze programma's verantwoordelijke commissies bestaan behalve uit vertegenwoordigers van de onderzoekwereld nadrukkelijk ook uit een delegatie van de groep (potentiële) gebruikers van de onderzoekresultaten. Hazeu's opmerking dat, bij het gezamenlijk door vragers en aanbie-

ders opstellen van een onderzoekprogramma, de onderzoekinstellingen domineren is in ieder geval voor het systeem van de IOP's een sterk overtrokken opmerking. Hetzelfde kan worden gezegd van het onderzoek dat plaatsvindt resp. zal vinden in het kader van PEO (Projectbureau Energie Onderzoek) en SPIN (Stimulerings Projectteam Informatica).

Verder kan worden gewezen op de aangekondigde versterking van het zogenaamde *Transferpuntensysteem*. Die versterking vindt juist plaats tegen de achtergrond van de wenselijkheid van een betere profilering, vooral door het midden- en kleinbedrijf, van hun onderzoekbehoefte. Voorts is in dit verband de werkwijze van de *Stichting voor de Technische Wetenschappen* vermeldenswaard. Dit is een tweede-geldstroomorganisatie die praktische bruikbaarheid c.q. behoefte- en vraaggerichtheid naast wetenschappelijke kwaliteit als belangrijk criterium hanteert bij het toewijzen van gelden aan onderzoekprojecten bij universiteiten en hogescholen.

Ten slotte is de organisatie van de onderzoekvraag eveneens een belangrijk element van het zogenaamde *aandachtsgebiedenbeleid* waarin technologie en technologisch onderzoek belangrijke facetten zijn. De ontmoetingen van vragers, aanbieders en overheid in dit kader zullen plaatsvinden in informele netwerken, die eerst en vooral worden opgezet om de inbreng van de vragers te concretiseren, van de bedrijven derhalve.

Aanbodzijde

Bezien wij dan vervolgens de door Hazeu dominant verklaarde aanbodzijde van de markt voor wetenschappelijk onderzoek, dan constateren we dat het beleid van de overheid inderdaad ook belangrijke aanbodelementen in zich draagt. Deze elementen staan evenwel opnieuw niet los van de beleidszorg voor de ontwikkeling van de vraag naar wetenschappelijk onderzoek. Een aansprekend voorbeeld hiervan is het beleidsonderdeel dat erop is gericht de interne organisatie van de onderzoekinstellingen te verbeteren. De doelstellingen van dit beleid zijn samen te vatten met de sleutelwoorden decentralisatie, vormgeving van eigen verantwoordelijkheid van de instituten en het lossen maken van de (finan-

* De auteurs zijn beide werkzaam bij de Directie Algemeen Technologiebeleid van het Ministerie van Economische Zaken. Dit artikel geeft hun persoonlijke mening weer. Zij zijn drs. L. Knecht, tot voor kort plv. directeur van genoemde Directie, erkentelijk voor zijn stimulerende opmerkingen bij een eerdere versie van deze reactie.

1) C.A. Hazeu, Een vraagbeleid inzake wetenschappelijk onderzoek, *ESB*, 6 februari 1985.
2) Het beleid dat hier wordt gepresenteerd is overheidsbeleid, de voorbeelden zijn vooral afkomstig van het Ministerie van Economische Zaken. De stand van zaken m.b.t. het technologiebeleid wordt, recenter dan in het door Hazeu genoemde rapport van de Werkgroep Technologiebeleid, beschreven in het *Beleidsverzicht Technologie 1984-1985*, Tweede Kamer, 1984-1985, 18 608, nrs. 1-2; en het *Wetenschapsbudget 1985*, Tweede Kamer, zitting 1984-1985, 18 613, nrs. 1-2.

ciële) band met de overheid; dit alles met het oog op een grotere gebruikersgerichtheid, een grotere efficiency in de onderzoekuitvoering en, daarmee, een betere kostenbeheersing.

Bij TNO heeft deze beleidsheroëntatie vorm gekregen in een nieuw Ontwerp van Wet dat nu bij de Tweede Kamer in behandeling is. Bij de andere grote technologische instituten wordt getracht een vergelijkbare opzet door te voeren. Het voert te ver in dit korte bestek en detail in te gaan op de finesses van dit z.g. „TNO-model”. Ook de voorgenomen reorganisatie van de Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek en enige aspecten van de nieuwe Wet op het wetenschappelijk onderwijs, met name waar het gaat om z.g. facultaire onderzoeksinstituten, kunnen in dit licht worden bezien.

Een belangrijke keuze in de vormgeving van dit beleid jegens onderzoekinstellingen als TNO is de overgang van input- naar outputfinanciering. Deze overgang kan ten dele worden gezien als een verschuiving van aanbod- naar vraagfinanciering. Wij begrijpen dan ook niet dat Hazeu het op deze wijze herformuleren van het beleid jegens o.a. TNO op kan vatten als een versterking van louter de aanbodkant.

Gezien de aard van het wetenschappelijk onderzoek is overigens output- c.q. vraagfinanciering in strikte zin niet altijd mogelijk. In dit verband wordt daarmee bedoeld dat de overheidsfinanciering van onderzoek wordt gegeven op basis van vooraf door de overheid met de onderzoekinstellingen overeen te komen voorwaarden met betrekking tot aard en inhoud van te leveren onderzoeksinspanningen.

De aard van deze afspraken varieert van globaal, bij onderzoek van fundamentele aard, tot gedetailleerd, bij ontwikkelingswerk. Vanzelfsprekend is daarbij het fundamentele onderzoek qualitate qua het minst direct te herleiden op de uiteindelijke praktische behoefte en op het uiteindelijke gebruik van dit onderzoek. Dit komt het duidelijkst tot uiting bij het TNO-financieringsmodel. Met enige goede wil kunnen de pogingen om aan het voorwaardelijk gefinancierd onderzoek bij universiteiten eisen te stellen, betreffende kwaliteit en maatschappelijke relevantie, eveneens in het licht worden bezien van de verschuiving in de accenten die vanuit het beleid op respectievelijk het aanbod en de vraag naar onderzoek worden gelegd.

Ten slotte dit: de overgang van het systeem van input- naar dat van outputfinanciering wat betreft het werk van onderzoekinstellingen kan, opnieuw met enige goede wil, worden gezien als een systeemverandering waar een de-institutionalisering invloed vanuit zou kunnen gaan op de aanbodzijde van de markt voor onderzoek. Immers, deze verandering in het financieringsstelsel met deels als gevolg een grotere neiging bij de onderzoekinstellingen tot het honoreren van behoeftenspecifieke elementen in het onderzoek, plaatst deze instellingen ook in een andere verhouding tot elkaar. Deze andere verhouding kan betekenen dat starre aanbodstructuren op de markt voor onderzoek worden doorbroken. De vraag die dan vervolgens rijst is hoe ver een door het beleid bevorderde en door Hazeu gewenste institutionalisering van de vraag moet gaan indien tevens sprake

is van een, eveneens door het beleid beïnvloedde, de-institutionalisering van het aanbod.

Samenvattend kan o.i. dus worden gesteld dat het huidige beleid zich zowel richt op de onderzoekinstellingen door deze te stimuleren zich meer op de buitenwereld te richten, als op de toekomstige gebruikers door hen meer mogelijkheden te bieden om van de diensten van de onderzoeksinstituten gebruik te maken.

De beleidsaanbevelingen van Hazeu

Tegen de achtergrond van bovengeschetst bestaand beleid hebben wij met belangstelling doch tevens met lichte verbazing kennis genomen van de beleidsaanbevelingen van Hazeu. Deze geven een stand van gedachtenvorming aan die – zie de kanttekeningen die wij hierboven bij het bestaande beleid maakten – reeds enige tijd is achterhaald. We laten Hazeu's beleidsaanbevelingen de revue passeren.

Researchconsultatiebureaus

Als eerste de aanbeveling om naar het voorbeeld van de landbouwsector per aandachtsgebied of sector van bedrijvigheid een netwerk van researchconsultatiebureaus op te richten. Het voorbeeld van de landbouw is reeds vele malen in binnen- en buitenland aanleiding geweest om te bezien of elementen daarvan geheel of gedeeltelijk in andere sectoren kunnen worden toegepast 3).

De conclusie van de studies was steeds dat dit in het algemeen niet mogelijk is vanwege de volstrekt andere concurrentieverhoudingen die gelden in de landbouw. Eén aanbeveling voor één model dat zal werken bij alle sectoren is aldus niet te geven. Bovendien zouden deze consultatiebureaus in de voorgestelde vorm juist leiden tot aanbodsubsidiëring van een dienst waaraan niet altijd behoefte bestaat. Terecht is de overheid terughoudend bij het verstrekken van subsidies in deze richting en moet de overheid dat ook zijn volgens Hazeu's stellingname.

Voor een aantal branches zijn er overigens wel instellingen die sommige functies van de consultatiebureaus vervullen, te noemen zijn de centra voor micro-elektronica, het centrum Hout en TNO. In dit verband is tevens het instituut van RND medewerkers 4) bij de transferpunten aan de universiteiten te noemen.

Subsidiebonnen

Het idee van subsidiebonnen bevat op het eerste gezicht aantrekkelijke elementen, hoewel het mechanisme van de verdeling van bonnen geforceerd aandoet en uiteraard niet kan voorzien in dieperliggende fricties op de markt voor onderzoek. Voorts is het bonnensysteem niet geheel sluitend als instrument om potentiële onderzoeksvraag om te doen zetten in effectieve vraag. De bonnen zullen in Hazeu's systeem ook worden verspreid onder bedrijven die niet tot de groep potentiële vragers naar onderzoek behoren.

Voor zover het korte-termijnonderzoek betreft wordt de functie van subsidiebonnen overigens al vervuld door de reeds eerder

genoemde Instir. De Instir 5) is echter nog flexibeler. Niet alleen kan de doelgroep van dit instrument – het bedrijfsleven – vrijelijk kiezen tussen onderzoeksinstellingen waaraan een research- en/of ontwikkelingsopdracht wordt verleend, men kan ook opteren voor het zelf uitvoeren van ontwikkelingswerk.

Wat betreft de functie die het subsidiebonnen systeem zou kunnen vervullen in het meer lange-termijnonderzoek moet worden gewezen op de ervaringen die inmiddels zijn opgebouwd met z.g. pre-competitief collectief onderzoek. Deze ervaringen zijn niet in alle gevallen gunstig. Ook niet als de overheid dit soort onderzoek extra subsidiëert hetgeen bij voorbeeld het geval is met de z.g. Stimuleringsregeling TNO. Hoewel deze regeling nog moet worden geëvalueerd, is wel duidelijk dat om in deze succes te hebben een min of meer vaste relatie tussen een onderzoeksinstituut en een collectief is vereist. Vrij besteedbare subsidiebonnen zullen als zodanig de ontwikkeling van dergelijke vaste relaties tussen vraag en aanbod niet bevorderen. Het eerder in dit artikel geschetste IOP-model lijkt daarentegen in het algemeen beter geschikt voor de stimulering van onderzoek, waarvan een optimale, op behoeften gerichte uitvoering tot een nauwe samenspraak tussen vragers en aanbieders noopt. Het is een instrument zoals Hazeu voor ogen heeft: een „lichtvoetige constructie”.

Adviescolleges

Het lijkt Hazeu een goede zaak als de overheid verder gaat met het stimuleren van „plannings- en programmeringsorganen die kunnen functioneren als richtinggevende instituties op een bepaald aandachtsgebied”. Dit nu, lijkt ons een uitgesproken slecht idee. Wij kunnen ons niet voorstellen dat de samenleving, en in het bijzonder het bedrijfsleven, behoefte heeft aan nog meer vrijblijvende adviescolleges. De reeds enige malen genoemde IOP-formule spreekt ons, opnieuw, meer aan: een programmacommissie, waarin de vraagzijde zowel als de aanbodzijde expliciet zijn vertegenwoordigd, krijgt tot taak een soms aanzienlijk onderzoeksbudget te beheren op een wel omschreven, beperkt technologisch gebied. Deze formule blijkt operationeel en heeft dan ook in de sfeer van het biotechnologisch onderzoek al tot aansprekende successen geleid.

Tegen deze IOP-formule kan overigens worden ingebracht dat aldus een fragmentarische bedekking van het gehele potentiële onderzoekveld ontstaat. Dat moge juist zijn, maar daar staat een hoge deskundigheid en betrokkenheid van de deelnemers tegenover. Bovendien zullen bij een zorgvuldige keuze van de onderwerpen juist de

3) Zie bij voorbeeld enige achtergrondstudies bij het Project Technologiebeleid, i.h.b. de kennisinfrastructuur van de loongereedschapsmakerij vergeleken met die van de land- en tuinbouw.

4) Rijksnijverheidsdienst.

5) C.L. Worms, Overheid mikt met INSTIR als onderdeel van innovatiebeleid op versterking marktsector, *Het financiële Dagblad*, 22 februari 1985.

voor de toekomstige economische ontwikkeling cruciale gebieden worden geselecteerd en vervolgens gestimuleerd.

Het komt ons voor dat leiddooien om dit beleid met kracht verder uit te bouwen en te ontwikkelen nu belangrijker zijn dan het herhalen van reeds eerder verworpen noties.

**Ton de Liefde
Cor Worms**

Naschrift

In de rubriek Fisconomie heb ik de problematiek uiteengezet dat een potentiële vraag naar onderzoek om een aantal redenen niet altijd neerslaat in een effectieve vraag. Ik heb deze problematiek op een hoog aggregatieniveau behandeld; het ging mij om het totale onderzoekcomplex en *niet* specifiek om het technologische onderzoek. In dat kader heb ik geen volledig beeld nagestreefd van de bestaande instituties en beleidsinstrumenten in de verschillende componenten van het onderzoekcomplex. In de reactie van De Liefde en Worms wordt met name een aantal recente beleidsontwikkelingen geschetst met betrekking tot het technologische deel van wetenschappelijk onderzoek. Op dat punt zie ik hun reactie vooral als een nuttige aanvulling.

De strekking van mijn artikel betrof de wenselijkheid van een betere institutionalisering van de vraag naar onderzoek, met name daar waar dat niet „vanzelf” gebeurt. Een gebrekkige institutionalisering van de vraagzijde leidt ertoe dat de prioriteitenstelling in het onderzoek of gedomineerd dreigt te worden door uitvoerende onderzoekorganisaties – de aanbodzijde – of door ambtelijk „Den Haag”. Mijns inziens is een besluitvormingsmodel te prefereren waarin ook de vraagzijde in een of andere vorm een rol speelt. Ik herhaal hier kort de drie factoren die m.i. verklaren waarom een effectieve vraag naar onderzoek soms niet tot stand komt:

1. een deel van het onderzoek leidt tot openbare kennis en niet tot een type resultaten waarop de financier/productent van het onderzoek exclusieve aanspraken kan doen gelden, en deze vervolgens te gelde kan maken. De onderzoekresultaten zijn dan niet of onvolledig toeëigenbaar. Het onderzoek heeft de karaktertrekken van een collectief goed. Omdat zonder overheidsfinanciering dergelijk onderzoek niet of in onvoldoende mate tot stand wordt gebracht, ligt hier een motief voor overheidssubsidiëring. De overheid, als behartiger van het algemeen belang, vervult hier de vragerrol;
2. potentiële vragers hebben niet de beschikking over voldoende financiële middelen. In het bedrijfsleven doen om deze reden vooral kleine en middelgrote ondernemingen weinig aan onderzoek. Ook buiten het bedrijfsleven zijn er tal van groeperingen en organisaties die wel een zegje zouden willen hebben in

het bepalen van onderzoekthema's, maar die dat niet kunnen ondersteunen door met een geldbuidel te rammelen. Als voorbeelden heb ik o.a. patiëntenverenigingen en milieugroeperingen genoemd;

3. nog een stapje verder van huis zijn we als de potentiële belanghebbenden bij een bepaald onderzoek niet eens georganiseerd zijn. In het bedrijfsleven komt het voor dat in bepaalde bedrijfstakken een dusdanige markt- en concurrentiestructuur bestaat dat onderzoek waar de hele bedrijfstak bij gebaat is (collectief onderzoek) niet tot stand komt omdat er geen overkoepelende branche-organisaties e.d. zijn die zulk onderzoek van de grond tillen. Buiten het bedrijfsleven laat de vraag zich moeilijker organiseren als de potentiële belanghebbenden een wisselend bestand vormen.

Tot zover de hoofdlijn van mijn betoog. Ik onderschrijf de opmerking van De Liefde en Worms dat bij een desaggregatie naar technologisch en niet-technologisch wetenschappelijk onderzoek een verschillende aanpak moet worden gekozen. Vandaar dat ik in mijn betoog consequent onderscheid heb gemaakt tussen onderzoek waarin het bedrijfsleven geïnteresseerd is en onderzoek dat niet in die sfeer ligt. De reactie van De Liefde en Worms heeft vooral betrekking op de eerste categorie. In dat kader zijn de recent door het Ministerie van Economische Zaken ingevoerde regelingen, de Instir en de IOP's belangrijke nieuwe instrumenten, die mogelijk inderdaad ongeveer dezelfde werking kunnen hebben als het door mij gesuggereerde subsidiebonnensysteem. Een kanttekening is hierbij op zijn plaats. De ervaring zal nog moeten uitwijzen of en in hoeverre met de Instir en de IOP's onderzoek wordt gegeneerd dat anders niet tot stand zou zijn gekomen – het centrale probleem dat ik in mijn artikel signaleerde. Hier doet zich trouwens een interessante parallel voor met een ander beleidsinstrument van EZ: de WIR.

De organisatorische en financiële herstructurering van TNO heb ik behandeld als aanbodbeleid omdat aan die zijde de beleidsprocessen aangrijpen. De accentverlegging van input- naar outputfinanciering is een goede zaak, die in ieder geval positief kan inwerken op de interne efficiency. Ook heeft TNO een impuls gekregen om zich meer op de marktvrage te richten. Maar het probleem blijft bestaan dat een deel van die vraagzijde niet (effectief) georganiseerd is en/of geen middelen ter beschikking heeft. Dit probleem gaat ook nog een rol spelen bij de door de overheid gewenste heroriëntatie van de vijf grote technologische instituten à la het TNO-model. Als de overheid deze instituten n.l. al te drastisch „de markt op wil sturen” zal binnen enkele jaren blijken dat ze daarmee de das omdoet. Ook hier zal dus een aanvullend vraagbeleid noodzakelijk zijn.

Wat de voorwaardelijke financiering van het universitaire onderzoek betreft kan ik, zelfs met enige goede wil, de opmerking van De Liefde en Worms *niet* onderschrijven dat hier een accentverschuiving van

aanbod naar vraag tot stand wordt gebracht. Bij de invoering van de voorwaardelijke financiering was inderdaad één van de overwegingen om het universitaire onderzoek meer responsief te maken voor maatschappelijke vraagstellingen, maar in de uitvoering van het systeem komt dat geenszins tot zijn recht. De organisatie van het toetsingsproces van de voorwaardelijke financiering is uitgemond in een kwaliteitstoets door merendeels disciplinaire gremia (ressortierend onder ZWO en de KNAW) en het Ministerie van O & W schijnt zich hierbij te hebben neergelegd. Dat de voorwaardelijke financiering niet is uitgepakt als vorm van een vraagbeleid, neemt overigens niet weg dat het nieuwe financieringssysteem een nuttige rol kan vervullen bij het expliciteren en programmeren van het universitaire onderzoek.

Wat mijn aanbeveling met betrekking tot het opzetten van researchconsultatiebureaus betreft ben ik het eens met De Liefde en Worms dat er niet één model is dat voor alle sectoren kan werken. Een perfecte kopie van de landbouwsector zal in andere sectoren, met andere concurrentieverhoudingen, niet kunnen worden verwezenlijkt. Maar wel kan gezien worden of er bruikbare elementen zijn die overplantbaar zijn naar andere sectoren. Dat zulks inderdaad denkbaar is wordt nog eens bevestigd door de genoemde voorbeelden van De Liefde en Worms met betrekking tot de centra voor micro-elektronica enz. De strekking van mijn aanbeveling was om vooral verder te gaan op deze weg.

Dat het georganiseerde bedrijfsleven geen behoefte heeft aan plannings- en programmeringsorganen – ik had het overigens *niet* over adviescolleges – op aandachtgebieden voor onderzoek laat zich begrijpen. Maar er is meer onder de zon dan het bedrijfsleven, en, zoals ik al zei, het gaat om meer dan alleen het technologiebeleid. Met name op aandachtsgebieden waar de vraag (nog) niet georganiseerd is kunnen overlegraden een nuttig gespreksforum vormen, waarin de onderzoekvragen geïnventariseerd worden die in het veld leven. Daarbij is van belang dat deze organen ook openstaan voor organisaties die geen gevestigde positie hebben in onderzoeksland. Als voorbeeld kan de Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek genoemd worden waarin sinds een aantal jaren een zetel wordt ingenomen door de actiegroep „Lekker dier”.

Conclusie

Hoewel ik een belangrijk deel van de opmerkingen van De Liefde en Worms kan onderschrijven, blijf ik toch het gevoel houden dat de strekking van hun betoog er vooral op neerkomt sterk(er) te maken wat al sterk is, terwijl mijn betoog zich juist richtte op het versterken van datgene wat nog geen middelen en spreekbuizen ter beschikking heeft.

C.A. Hazeu